Akdeniz'de Neolitik Dönem ve Bölgesel Yaklaşımlar[1]

Emre GÜLDOĞAN[2]

Keywords: Neolithic, Comb-Pressed "Impresso" Pottery, Thrace, West Anatolia, South Marmara, Mediterranean

Archaeologic researches which have been carried out on the neolithic period particularly in Western Anatolia, Southern Marmara and Thrace within 15-20 years reveals significant results. There are various comments regarding relations with Anatolia and Near East together with mainly Greece and Aegean, and Mediterranean and other European cultures encountered in these regions. Specially, there is an approach called 'Neolithic Package' and it affects many areas from the settlement system that is considered to be spread from Near East to instrument industry technology, from burial customs to small findings. It is known that Comb-Pressed 'impresso', plays a crucial role in the understanding of comparison of the approach and the relations above mentioned. This study has been carried out on the relations between neolitic settlements of Western Anatolia, South Marmara and Thrace and the near culture regions, particularly 'Mediterranean Neolithic' regional effects were assessed in the spread of the Comb-Pressed 'impresso' pottery, which we can consider as a special type of pottery encountered in the settlements.

Anahtar Kelimeler: Neolitik, Tarak-Baskı "Impresso" Çanak Çömleği, Trakya, Batı Anadolu, Güney Marmara, Akdeniz

Son 15-20 yıl içinde Batı Anadolu, Güney Marmara ve Trakya'da neolitik döneme tarihlenen arkeolojik araştırmalar önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Yunanistan ve Ege başta olmak üzere Akdeniz ile diğer Avrupa kültürleri ağırlıklı olmakla birlikte Anadolu ve Yakın Doğu ile ilişkileri konusunda çeşitli yorumlar yapmak mümkündür. Özellikle 'Neolitik Paket' olarak adlandırılan ve Yakındoğu'dan yayıldığı bilinen; yerleşim sistemlerinden, teknolojiye, ölü gömme geleneklerinden, küçük buluntulara kadar birçok alanı etkileyen bir yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Tarak-Baskı 'impresso' olarak bilinen çanak çömlek grubunun bu yaklaşımın ve yukarıda bahsedilen ilişkilerin karşılaştırılmasının anlaşılmasında çok önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu çalışma, Batı Anadolu, Güney Marmara ve Trakya'nın neolitik yerleşimleri ile yakın kültür bölgeleri, özellikle de "Akdeniz Neolitiği" arasındaki ilişkiler üzerinedir. Bölgesel etkiler, yerleşimlerde karşılaşılan özel bir çanak çömlek türü olarak düşünülebileceğimiz, Tarak-Baskı 'impresso' çanak çömleğinin yayılım alanları değerlendirilmiştir.

[1] Hakeme Gönderilme Tarihi: 17.08.2018 Kabul Tarihi: 08.10.2018

[2] Emre GÜLDOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı 34134, Laleli-İSTANBUL. E-mail:,emrguld@yahoo.com Orcid No: 0000-0002-6131-9379

Giriş

Son yıllarda özellikle Neolitik yaşam biçiminin yayılımı konusunda ileri sürülen görüşler, Yakındoğu'da ortaya çıkan ve bu dönemi meydana getiren öğelerin farklı bölgelerde nasıl bir dağılım gösterdiği ve bu dağılımın oluşturduğu kültürel çeşitlilik, bölgeler arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınmaktadır. Neolitik yaşam biçimini oluşturan tüm öğeler ise "Neolitik Paket" adı altında toplanmakta ve yayılımda hangi bölgelerde ne tür paketler olduğu üzerinde durulmaktadır.

Neolitik dönem ile birlikte başta beslenme alışkanlıkları değişen insanın, bunun yanında düşünce sistemi, teknolojisi ve doğal çevreyle olan ilişkileri de değişmiştir. Neolitik yaşam biçiminin yayılımı konusunda sorun olarak ele alınan bölgelerin başında Avrupa gelir ve Ege ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya doğru olan aktarım olduğu ileri sürülür(Özdoğan, 2011, 140). Batıya doğru olan yayılımın ikinci bir yolu ise, Akdeniz'dir. MÖ 6. bin yılın başlarından itibaren "Neolitik Paket"in bazı ögelerinin kıyı ve adalar üzerinden Akdeniz çevresine hızla yayıldığı Kuzey Afrika ve Avrupa'nın güney kıyıları boyunca Portekiz'e kadar etkilerini gösterdiği görülmektedir (Özdoğan 2002, 103-104, Korfmann 1988, 11, Cherry 1990, 173). Neolitiğin farklı yönlerdeki bu genişlemesinde bazı öğeler ön plana çıkmaktadır.

Bu yazıda yukarıda sözü edilen ve ikinci yayılım yolu olarak değerlendirilen Akdeniz'in kuzeyinde yer alan İspanya, Fransa ve İtalya'da Neolitik yaşam biçimini benimsemiş toplumların özgün olarak değerlendirilebilecek bir takım öğeler ile, başta Batı Anadolu, Trakya ve Güney Marmara Bölgesi'nde yer alan bazı ortak ögelere birlikte rastlanmaktadır. Özellikle çanak çömlek üzerinde uygulanan bazı bezeme türleri bölgeler arasında analojik ilişkiler kurmayı olanaklı kılmaktadır. Bu şekilde karşılıklı bir kültürel etkileşimden söz edilebilmesi mümkündür. Batı Anadolu'da Ulucak, Ege Gübre, Trakya'da Hoca Çeşme ve Yarımburgaz başta olmak üzere Güney Marmara Bölgesi'nde yer alan Ilıpınar, Aktopraklık gibi yerleşmelerdeki bazı çanak çömlek örnekleri konuya ışık tutacak özellikler göstermektedir. Bu makalede, İspanya, Fransa, İtalya başta olmak üzere Dalmaçya kıyıları ve Yunanistan üzerinden Batı Anadolu, Trakya ve Güney Marmara arasında söz konusu kültürel etkileşim ile gelmiş olabileceğini düşündüğümüz ve çanak çömlek bezemeleri ile temsil edilen özgün durum değerlendirilecektir (Harita 1.).

Kuzey ve Batı Akdeniz Neolitiğine Genel Bir Bakış

Neolitiğin yayılımı kadar önemli olan bir diğer konuda bu yaşam biçimini meydana getiren öğelerin kültürler arası ilişkilerde oynadığı rolün belirlenmesidir. "Neolitik Paket" olarak adlandırılan ve yerleşme düzeninden, çanak çömlek özelliklerine, evcil hayvan türlerinden, kültüre alınan bitkilere, figürinlerden, statü ve kült eşyalarına kadar tüm özellikleri içeren buluntu topluluğunun dağılımı, bölgeler arası ilişkiler ve Neolitik yayılımın nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini ortaya koyacak özellikler göstermektedir. Özellikle Trakya, Batı

Harita 1*: Tarak-Baskı "impresso" bezemeli çanak çömlek örneklerinin görüldüğü belli başlı merkezler. (Emre Güldoğan arşivi)*

Anadolu, Ege ve Güneydoğu Anadolu'da başlayan arkeolojik projeler son yıllarda mevcut tartışmayı farklı boyut kazandıran sonuçlar vermeye başlamıştır.

Kıta Avrupa'sında çiftçiliğe dayalı köy yaşantısı tüm kurumları ile birlikte görüldüğü halde özellikle Batı Akdeniz'de sosyal örgütlenme modelinin farklılığı sebebiyle köy yaşantısının gelişmediği buna karşın bazı Neolitik öğelerin yaşam biçimi içerisinde yer aldığı görülmektedir. Akdeniz'deki Neolitikleşme sürecinin nasıl ve ne şekilde geliştiği üzerine yapılan araştırmalar Neolitik Dönem öncesi toplumların yaşam biçimlerini aniden değiştirmediği bu sürecin kendi içerisinde farklı dinamikler içerdiğini göstermektedir. Örneğin, tarım ürünlerinin kullanımı ile tarımın ekonominin ana girdisi olması konusunda farklılıklar vardır. Bölgede tarıma dayalı bir yaşam biçimini yansıtan öğelerin ancak bazılarının var olduğu görülmektedir. Bu da seçilmiş bazı öğelerin bu bölgelerde yayıldığını, buna karşın çiftçiliğe dayalı köy yaşantısının ve buna bağlı toplumsal yaşamın aktarılmadığını düşündürmektedir. Beslenmede avcılık-toplayıcılığın tarım gereksinimleriyle çatıştığı, bu yüzden kronolojik olarak tarıma geçiş ile tarıma tamamen adapte olma süreçlerinin erş zamanlı olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle kıyı bölgelerin zengin besin kaynakları ve

Fig. 1*: Favella yerleşimi parmak baskılı tarak-baskı "impresso" örnekleri (Pigorini Müzesi)*

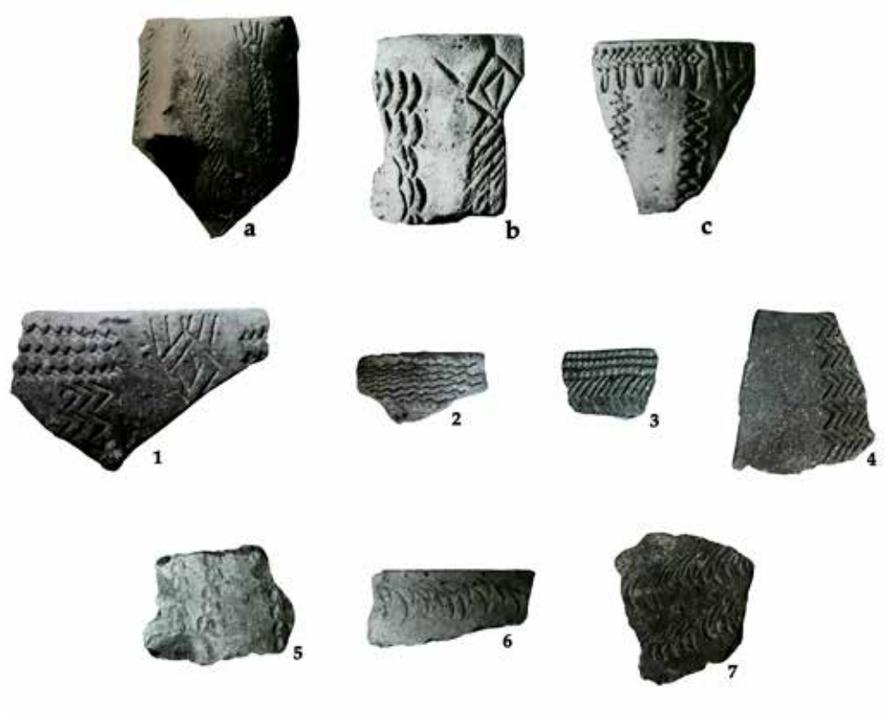

Fig. 2*: Poggio Monaco'da Stentinello yerleşiminde de görülen kirpik, göz ve gözyaşı bezemeli kap örnekleri (Catanzaro v.d., 1975/1976: 15)*

tarıma geçiş arasında ki ilişki pek çok bilim insanı tarafından tartışılmaktadır[1]. Bu bilim insanları özellikle Avrupa'daki Neolitikleşme sürecinde fiziksel, iklimsel ve bitki örtüsündeki değişimlerin, beslenme ekonomisi, nüfus, sosyal organizasyon ve kültürlerin oluşumundaki faktörler üzerine araştırmalar gerçekleştirmişlerdir.

Avrupa'ya Yakındoğu'dan gittiği düşünülen "Neolitik Paket" öğeleri arasında koyun, keçi, arpa, buğday, kemik kaşık, spatula, yassı balta, *pintadera* gibi nesnelerin yanında çanak çömlek teknolojisi de bu yayılım boyunca izlenen örnekleri oluşturmaktadır. Yakındoğu'dan Avrupa'ya uzanan bu yayılım ile ilgili, göç eden çiftçilerin bu ögeleri taşıdığını ön gören "yayılımcı" görüş, en eski kuram olarak bilinmektedir. Bu kuramı ileri sürenler, bir kolonizasyon hareketin söz konusu olduğunu ve bunun Doğu Akdeniz'den başlayarak Anadolu'nun iç kesimlerinden ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya yayıldığını ileri süren bir görüş bulunmaktadır. Bununla birlikte; Anadolu'nun sert iklim koşulları sebebiyle yayılımın deniz yoluyla olduğunu ve Anadolu Yarımadası'nı atladığını ileri süren bir görüşede yer vermektedirler. "Bağımsız gelişme modeli" olarak bilinen ikinci görüşü savunanlardan bazıları iki bölge arasındaki göçü bazıları ise bilgi ve mal aktarımını reddederek Güneydoğu Avrupa'da Neolitik kültürlerin, Doğu'dakine benzer olarak Mezolitik topluluklar tarafından geliştirildiğini ileri sürmektedirler. Bir diğer yaklaşım ise Avrupa'da Neolitik yaşam biçiminin Anadolu ya da Yakındoğu'dan bilgi ve mal aktarımı sonucunda ortaya çıktığını ileri sürmekte ve kendi içinde, kısmi göç, yerel toplulukların akültürasyonu gibi açılımları da içerdiğini belirtmektedir (Özdoğan 2007b, 403).

Avrupa'nın güneyinde Akdeniz kıyılarında yer alan ve Neolitik Döneme tarihlenen yerleşimleri Neolitikleşme süreci bakımından değerlendirilirken belirli bölgelerde Neolitik öncesindeki bazı özelliklerinin belirleyici bir rol üstlendiğini gözlemlemekteyiz. Öyle ki Paleolitik ve Mezolitik Dönem Avrupa'sında görülen bazı öğelerin, Neolitik Dönem'de de izlerini görmek mümkündür (Zvelebil, 1968, 169).

Ok ve yay başta olmak üzere, zıpkın, sürtmetaş aletler, kaynak kullanımı, köpek evcilleştirme, lojistik taşınabilirlik, deniz kabuğu toplayıcılığı, balıkçılık ve sosyal tabakalanma gibi özellikleri Mezolitik Dönem'den devam eden özellikler olarak görmek mümkündür. Avrupa kıtasında yukarıda belirtilen bu öğeler yanında Mezolitik Dönem ile birlikte ortaya çıktığı düşünülen teknolojik, sosyal ve ekonomik yenilikler arasında yeni çakmaktaşı kullanımı teknikleri, kemik ve geyik boynuzundan alet çeşitlemeleri, balık kancaları, ağlar, balık tuzakları, çanak çömlek, kızak ve kayak gibi ulaşım ekipmanları ve yeni kült eşyalarının varlığı dönemi tamamlayan diğer özellikleri oluşturmaktadır (a.g.e.,170).

Özellikle çanak çömlek yapımı, Avrupa'da Mezolitik Dönem'deki avcı-toplayıcılar arasında bugüne dek sanılandan daha yaygın olmakla birlikte, daha büyük bir yerleşiminde

[1] Ayrıntılar için bkz. Anthony 1997; Barker 1985; Barnett 1990; Biagi ve diğ. 1984; Biagi ve Spataro 2001; Bogucki 2001; Cooledge ve diğ. 2004; Delano-Smith 1979; Geddes 1983a; Guilaine 1976; Guilaine 1979, Guilaine 1989; Guilaine 1994; Guilaine 1996; Lewthwaite 1982; Phillips 1975; Pinhasi ve Pluciennik 2004; Pluciennik 1997; Renfruw 1979; Runnels ve van Andel 1988; Sherratt 1980; Trump 1981.

göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere çanak çömlek teknolojisinin Avrupa içerisindeki geçmişi Mezolitik Dönemden itibaren bilinen ve Mezolitik-Neolitik geçiş ile birlikte Neolitik Dönem kültürlerinin paket ögeleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Akdeniz Neolitiği içerisinde değerlendirilen bölge çok geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Doğu Akdeniz ve Kuzey Suriye başta olmak üzere Kuzey Akdeniz, İber Yarımadası, Kuzey Afrika söz konusu coğrafi alanın önemli kültür bölgelerini meydana getirmektedir. Bunların yanı sıra Göller Bölgesi, Batı Anadolu, Güney Marmara, Trakya, Yunanistan, Ege adaları, Dalmaçya kıyıları ve Malta gibi Akdeniz Neolitiğinde karşılaşılan bir takım özelliklere yer yer rastlanılan ara kültür bölgeleri de vardır.

Kuzey Akdeniz olarak adlandırılan kültür bölgesi, başta İtalya olmak üzere Fransa ve İspanya'nın bir bölümünü içine alan bir bölgeyi ifade etmektedir. (Güldoğan 2008, 84)[2]. İtalya, Neolitik Dönem araştırmaları açısından iyi araştırılmış bir yerdir. İtalya'da yapılan neolitik dönem araştırmalarda farklı özellikler gösteren 5 alt kültür grubu ile karşılaşılmaktadır. Bu grupların değerlendirilmesinde belirleyici olan en önemli teknolojik öğe çanak çömlektir (Delpino-Pessina-Tine 2004, 84).

Uzun yıllar Avrupa'nın yerel bir özelliği olarak görülen "impresso" türü çanak çömlek bezeme tekniğini; nemli bir kap üzerine tırnak, parmak, kamış, kabuk kenarı, damga ya da bir alet yardımıyla bastırılarak yapılan bezeme türü olarak açıklayabiliriz (Ökse 1993, 29-30). Söz konusu bezeme tekniği ile yapılmış çanak çömleklere özellikle ODTÜ-TAÇDAM koordinatörlüğünde 1998 yılında başlatılan "Ilısu-Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi" çerçevesinde Mezraa-Teleilat başta olmak üzere, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bazı yerleşimlerde rastlanılması önemli sonuçlar doğurmuştur. Gerek Akdeniz'deki Neolitikleşme sorunsalına ilişkin tartışmalara gerekse Yakındoğu'dan Avrupa'ya yayıldığı düşünülen "Neolitik Paket" öğelerinin yeniden değerlendirilmesine yeni bir boyut kazandıran bu çanak çömlek grubu, İtalya'daki alt kültür gruplarını temsil eden örneklerle benzeşmektedir. İtalya'da *Impresso Liguria*, *Impresso Güneydoğu*, *Impresso Tirenniche*, *Impresso Adriyatik*, *Impresso Stentinello* olarak ayrılan alt kültür gruplarının her biri yerel özellikleri yanında ortak özelliklerde barındırmaktadır. Yerleşik yaşam biçiminin tam olarak benimsenmediği açık hava yerleşimleri yanında mağara ve kaya sığınaklarında da yerleşimin olduğu İtalya'da yontma taş alet teknolojisinde çakmaktaşı ve obsidiyen kullanılmaktadır. Çakmaktaşının genelde yerel olarak kullanıldığı İtalya genelinde obsidiyenin ise Palmarola, Lipari, Korsika ve Sardinya kökenli olduğu görülmektedir. Alet türü olarak ise dilgi, dilgicik, kazıyıcı, kalem, mikro kalemler ile birlikte mezolitik kökenli geometrik aletler ve mikrolitler yoğundur (Tykot 1992, 60; Philips 1992, 72). Sürtmetaş alet endüstrisinde ofiyolit grubu taşlardan yapılmış ve Yakındoğu "Neolitik Paket" öğesi içinde tanımlanan yassı balta ve keskilerin dikkat

[2] Akdeniz'in güneyi coğrafi olarak Kuzey Afrika olarak adlandırıldığından bu bölge için yeni bir adlama önerilmemiş bu bölge Kuzey Afrika kültür bölgesi olarak değerlendirilmiştir.

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 3-5*: İspanya ve Portekiz'de karşılaşılan tarak-baskı "impresso" bezemeli örnekler (Savory, 1968:18)*

çekici oranda kullanıldığı görülmektedir. Kemik alet endüstrisinde ise bız, iğne, delici, mızrak uçları, olta, süs eşyaları gibi buluntular yanında kemik kaşık ve spatulaların varlığı Yakındoğu "Neolitik Paket" izlerinin takip edilebilmesi açısından önemlidir. Yakındoğu "Neolitik Paket" öğeleri arasında bulunan *pintadera*, gibi buluntularda İtalya'daki Neolitik kültür bölgelerinde görülen ögeler arasındadır (Cipolloni 2002, 623). Evcil hayvanlar yine Yakındoğu'dan bilinen koyun, keçi ve bu ikisine göre daha fazla olan sığırdır. Kültüre alınan bitkilerde arpa, buğday, çavdar, yulaf, mercimek, baklagiller en sık görülen türler arasındadır (Whitehouse 1971, 241).

Fransa'daki duruma bakıldığında da Neolitikleşme sürecinde bölgesel özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Fransa'nın batısında, orta kısımlarında ve kuzeyinde Mezolitik Dönem'in uzantısı olarak kabul edilebilecek etkilerde belirleyicidir. Bunun yanı sıra kıyı bölgeler ile İspanya-Fransa sınır bölgesinde kültürler arası yoğun ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra Yakındoğu "Neolitik Paket" ögelerinin etkileriyle karma bir ekonomik modelden söz etmek mümkündür. Fransa'da da İtalya'da olduğu gibi açık hava yerleşimleri yanında mağara ve kaya sığınaklarında yerleşildiği görülmektedir. Fransa yontma taş teknolojisi açısından zengin bir çeşitlemenin karşılaşıldığı bölgedir. Yongalama tekniği bakımından Mezolitik gelenekli olduğu bilinen örneklerin yanında bazı yerleşimlerde kesintilerin olduğu ve farklı tekniklerin geliştiği bilinmektedir (Binder 1994: 122; Roussot-Larroque 1990: 326-327). Sürtmetaş aletlerde öğütücü ve ezici aletlerin yanında yassı baltalar görülür. Kemik alet endüstrisinde kazıyıcı ve spatulalar ağırlıktadır. Ekonomiye bakıldığında ise kıyı bölgelerde Neolitikleşme sürecinde dışarıdan etkinin iç bölgelere göre daha yoğun olduğu buna karşın iç kısımlarda Mezolitik geleneğin hakim olduğu anlaşılmaktadır. Avcı-toplayıcılığın devam ettiği bunun yanında koyun, keçi, sığır ve köpeğin evcil olarak bulunduğu görülür. Bitki kalıntıları açısından da arpa, buğday, burçak ve meşe palamudu tüketildiği bilinmektedir (Courtin 1976, 261, Binder 1994, 130).

İspanya ve Portekiz'i içine alan İber Yarımadası'ndaki tabloyu özetlemek gerekirse; İber Yarımadası'nda Üst Paleolitik Dönem'den itibaren mağara ve kaya sığınakları başta olmak üzere yerleşildiğini belirtmek gerekir. Mezolitik-Neolitik Geçiş aşamasında bazı yerleşmelerde koyun-keçi kemikleri ile çanak çömleklere rastlanıldığı ancak köpek hariç evcilleştirmenin söz konusu olmadığı görülmektedir. İspanya'da MÖ 5900-5400 yılları arasına tarihlenen Cova de L'Or, Chaves, Cendres, Cariguela gibi yerleşimlerde evcil koyun, keçi ile birlikte buğday ve arpa tarımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Yontma taş teknolojisinde mikrolitler başta olmak üzere yeni yongalama tekniklerinin izlerine rastlanılmıştır Baldellou 1982, 166; Guilaine vd. 1982, 408; Oliver 1982; Mestres-Mercade 1982, 126; Zilhao 1998, 3-4) Sürtmetaş alet endüstrisinde yassı baltalar yoğun olarak görülmektedir. Portekiz'de ise MÖ 6000-4750 yılları arasında gerçekleştiği anlaşılan bir süreç bulunmaktadır. Kıyı bölgelerde Neolitik yaşam biçimini yansıtan özellikleri izlenirken doğuda Son Mezolitik avcı-toplayıcı grupların varlığını MÖ 4750'lere kadar sürdürdüğü tespit edilmiştir (Zilhao, 1998: 4–5). Evcil koyun ve keçi dışında kültüre alınmış arpa ve buğday tarımının ekonominin % 50'sini meydana getirdiği belirtilmektedir (Zilhao 1998, 3A,3B,3C).

Kuzey ve Batı Akdeniz İtalya, Fransa, İspanya ve Portekiz'de karşılaşılan "Neolitik Paket" öğelerinin bir kısmı yukarıda kısaca değerlendirilmiştir. Söz konusu bölgelerdeki yontmataş, sürtmetaş ve kemik alet endüstrileri başta olmak üzere beslenme ekonomisini oluşturan öğeler arasında Yakındoğu "Neolitik Paket"inden de bilinen öğeler azımsanmayacak orandadır. Bu durum yayılımdaki Yakındoğu kökenli etkilerin anlaşılması bakımından önemli bir bilgi kaynağıdır.

Yayılım konusuna ışık tutan paket öğelerinin başında hiç kuşkusuz çanak çömlek gelmektedir. Batı ve Kuzey Akdeniz'de Neolitik Dönem içerisinde karşılaşılan çanak çömleğin özelliklerine bakıldığında söz konusu bölgelerde en erken görülen örneklerin *Cardial* bezemeli çanak çömlek olarak bilinen deniz kabuklarının bastırılmasıyla yapılan bezemelere sahip örnekler olduğu görülmektedir. *Cardial* çanak çömleğin, hem İspanya'da hem de Portekiz'deki ilk çanak çömlek grubu olduğu; ancak MÖ 5500'lerden itibaren yerini tarak-baskı *"impresso"* çanak çömleğine bıraktığı anlaşılmaktadır. Fransa'da da bölgesel bazı farklılıkların yanında *Cardial* bezemenin hemen hemen tüm bölgede görüldüğü bunun yanında tarak-baskı *"impresso"* çanak çömleğinin de hakim olduğu görülür. Formlarda ise küresel ve yarı küresel kaplar ile birlikte, armut biçimli, boynu işaretli kapların, yuvarlak ve konik dipli kapların olduğu görülür. Ayrıca çok sayıda kulba sahip olan kaplar ile birlikte tutamaklı, yumrucuk ve memecikli kaplarda vardır.

Aynı durum İtalya'da da izlenmektedir. Tarak-baskı *"impresso"* çanak çömleğinin tespit edildiği her yerde bu çanak çömlek grubu yanında başta *Cardial "impresso"* olmak üzere, kazıma ve çizi bezemeli çanak çömleklerin bir arada bulunduğu görülmektedir. Burada vurgulanması gereken önemli bir diğer konu ise daha önce bahsi geçen *"impresso"* çanak çömleği adlamasının yerine tarak-baskı *"impresso"* adlamasının gelmesidir. Bu çanak çömlek grubuyla ilgili olarak ortaya çıkan ilginç durum Mezraa-Teleilat kazıları ile birlikte, Doğu Akdeniz, Kuzey Suriye, Kuzey Akdeniz ve Kuzey Afrika'da söz konusu çanak çömleğe rastlanılan merkezlerden bilinen örneklerden çok daha fazla sayıda ve çeşitli bezeme tiplerine sahip olduğunun anlaşılmasıdır. Mezraa-Teleilat yerleşiminde karşılaşılan parçalar, Batı Akdeniz ve diğer bölgelerde karşılaşılan standart *"impresso"* bezemeli örnekler yanında farklılıklar gösteren bezemeleri de içermektedir. Özellikle tarak izli örneklerin yoğunluğu, hatta *"impresso"* bezemenin tanımlandığı bölgelerde karşılaşılmayan tarak bezeme ile birlikte baskı noktalı bezemenin aynı kap üzerine uygulandığı örneklere Mezraa-Teleilat yerleşiminde rastlanmaktadır. Bu sebeple Mezraa-Teleilat yerleşiminde bulunan söz konusu bezeme için **Tarak-Baskı *"Impresso"*** adının kullanılmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür (Güldoğan 2008, 356). Yukarıda da belirtildiği üzere Akdeniz Neolitiği için belirleyici özelliği olan bu çanak çömlek grubuna, Akdeniz'e oldukça uzak bir mesafedeki Fırat Havzası'nda geniş bir bezeme çeşitliliğiyle birlikte çok sayıda rastlanılmıştır. Bu durum söz konusu çanak çömleğin Neolitik yaşam biçiminin yayılımına ilişkin göstergeler arasında yer alan "Neolitik Paket" öğeleri içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ve Yakındoğu'dan daha batıya aktarılan bir öğe olduğunu göstermiştir. Yakındoğu'da *Cardial* gelenekli bezemenin varlığı bilinmemektedir. Bütün bu sorunun

Adriyatik ve Batı Akdeniz'de Neolitik yaşam biçiminin başlangıcıyla ilgili olmadığı bunun ötesinde çok daha geniş bir coğrafyayı ilgilendiren bir durumun söz konusu olduğu açıktır. Yine yukarıda belirtildiği üzere son yıllarda özellikle gerek Batı Anadolu'da gerekse Fırat Havzası'nın doğusunda tarak-baskı *"impresso"* bezemeye sahip yerleşmelerin bulunmasıyla birlikte farklı bir yayılım modelinin varlığı da düşünülmeye başlanmıştır (Özdoğan 2007b, 405).

Neolitik Dönemde Kuzey ve Batı Akdeniz'den Doğuya Aktarım Var mıdır?

Yukarıda söz edilen yayılımın yanı sıra Batı ve Kuzey Akdeniz'deki bazı yerleşmelerde karşılaşılan bulgular ilginç bir resim oluşturmaktadır. Tarak-baskı *"impresso"* bezeme, bezemenin yapıldığı aletin adı ile anılabildiği gibi yapılan bezemenin çağrıştırdığı nesne ya da özelliklere göre de adlandırılmaktadır. Bu bezeme tekniği ile ilgili dört ana grup bilinmektedir. Bu grupları sırasıyla basit noktalılar, nokta dizileri, *rocker* ve tarak-dalga bezemeler olarak belirtebiliriz. Söz konusu bu ana gruplar kendi içlerinde alt gruplara ayrılmaktadır. Bazı özgün bezemelerin varlığı ve dağılımı kültür bölgelerinin sınırlarını göstermesi açısından önemlidir. Özellikle *rocker* ve *tarak* baskılı örneklerin meydana getirdiği gruplar yayılım içinde referans oluşturmaktadır. *Rocker* bezeme, Akdeniz ve Kuzey Afrika bağlantılarını ortaya koyması açısından önemlidir. Yine tarak-baskı *"impresso"* bezemenin görüldüğü tüm yerleşmeler göz önüne alındığında sadece Mezraa-Teleilat yerleşmesinde görülen ve özgün bir grup olan tarak-dalga ve basit noktalı örneklerin bir arada görüldüğü bezemeler Yakındoğu "Neolitik Paket" öğesi olarak ayırt edicidir.

Bunun yanında Kuzey ve Batı Akdeniz'de yer alan bazı bölgelerde görülen ve Yakındoğu'da izlerini görmediğimiz özgün bezemelere de rastlanılmaktadır. Kuzey Akdeniz'de İtalya'da İmpresso Güneydoğu grubu kültürlerinden olan Favella, bu tip bezemelerden birine ev sahipliği yapmaktadır. Calabria eyaleti sınırları içerisine yer alan Favella'nın Neolitik Dönem'e MÖ 5860-5630 yılları arasına tarihlenen tabakalarında basit noktalı ve tırnak baskılı bezemelerin fazlalığı göze çarpmaktadır (Tiné, 2002b, 721-722; Tiné: 1964, 281). Bu örnekler yanında parmak baskılı ve kenarları taşkınlı örnekler de yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır (Fig. 1.). Söz konusu bezemeler, aynı bölgedeki diğer yerleşimlerde bulunan bir bezeme türü değildir. Bu bezeme kap nemli iken parmakların sıkıştırılmasıyla yapılmaktadır. Parmak baskı bezemeden yola çıkıldığında *Impresso* Güneydoğu bölgesinin hemen kuzeyinde, İtalya'nın batı kıyılarındaki Neolitik toplulukları temsil eden *Impresso* Adriyatik grubunda yer alan Grotta Dei Piccioni yerleşiminin İlk Neolitik Dönem'e tarihlenen tabakalarında parmak baskı bezemeli örneklere de rastlanılmaktadır. İtalya'nın kuzeybatısında yer alan *Impresso* Liguria kültür bölgesinde yer alan Grotta Pollera'da da parmak baskılı çanak çömlekler mevcuttur. Burası, Miyosen kökenli kireçtaşlarından meydana gelen ve "taşların sonu" olarak adlandırılan 540x284 m boyutlarında, dışarıdan ışığın iyi girdiği ve prehistorik özellikle paleolitik dönemlerde sık ziyaret edildiği bilinen

Fig. 6*: Ulucak yerleşimi parmak baskılı bir örnek (Çilingiroğlu, 2007:355)*

önemli bir mağara yerleşimidir (Odetti 2002, 303). Grotta Pollera'nın İlk Neolitik döneme tarihlenen 18-16. tabakalarında bulunan çanak çömlekler, grafit bezemeli gri renkli daralan ağızlı kapların ve kaselerin yoğunlukta olduğu bir buluntu topluluğudur. Bu kapların üzerine uygulanan bezemeler arasında basit noktalı, tırnak baskılı ve zigzaglı örnekler yanında parmak baskılı örneklerde görülmektedir (a.g.e, 306).

Parmak baskılı çanak çömleklerin Kuzey Akdeniz'deki izlerine, Fransa'nın güneydoğusunda İtalya sınırına yakın Menton bölgesindeki Pendimoun Sığınağı'nın Neolitik Döneme tarihlenen tabakalarında da rastlanılmaktadır. Burada *Cardial* gelenekli bezemeler en eski evrelerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların dışında temel bezeme öğesi; bir "tarak", küçük bir kabuk veya alet yardımıyla, parmak, tırnak veya çimdik şeklinde yapılmış olan basit noktalı örneklerden meydana gelmektedir. Fransa güneyinde yer alan Chateauneuf'te de parmak baskı ve çimdikleme yöntemiyle yapılan parçalar görülür (Roussot-Larroque 1990, 334).

İtalya ve Fransa'da parmak baskı ile yapılmış bu örnekler dışında yine çanak çömlek üzerine uygulanan farklı bir bezeme türü ilginç bir dağılım göstermektedir. İtalya'da *Impresso* Stentinello grubu olarak adlandırılan bölgede yer alan *Stentinello,* yerleşimi Sicilya'nın güneydoğusunda Siracusa Bölgesi'nde yer almaktadır. Bölgede en iyi tanımlanan yerleşimlerden biri olan Stentinello'da tarak-baskı *"impresso"* örnekleri yanında tarak-baskı *"impresso"* yapımında kullanıldığı düşünülen çok sayıda kemikten ve kilden özel aletler tespit edilmiştir. Çeşitli büyüklüklerde olan bu aletlerin bazılarında sivri uçlar bulunurken, bazıları ise uçları ise daha küt olarak bırakılmıştır. Yine dişli alet olarak kullanılan örneklerde görülmektedir. Kaplar üzerine yapılan bezemelerde oldukça ilgi çekici betimlerle karşılaşmak mümkündür. Ayrı olarak yapılmış baskı noktalı örneklerin yanında özel gruplar oluşturacak şekilde bezemeli karışık örnekler de tespit edilmiştir. Kült amaçlı kullanılmış olabileceği düşünülen üzerlerinde kirpik, göz ve gözyaşı betimleri bulunan bezeklerde mevcuttur (Holloway 1991, 7-8; Whittle 1996, 300-301).

Catania yakınlarında Paternó bölgesinde yer alan Poggio Monaco yerleşmesi özellikle İ.T.Ç ile birlikte Neolitik Dönem buluntuları veren önemli bir merkezdir. Stentinello yerleşiminden bilinen üzerinde kirpik, göz ve gözyaşı betimlerinin uygulandığı kaplar ve kült amaçlı olduğu düşünülen örneklerle burada da karşılaşılmaktadır (Catanzaro ve diğ. 1975/1976, 11,16-17) (Fig. 2.).

Fig. 7-8*: Ege Gübre yerleşiminde karşılaşılan parmak baskılı ve baskı noktalı çanak çömlek örnekleri (Sağlamtimur, 2007:364)*

Batı Akdeniz'de İber Yarımadası'nda yer alan İspanya ve Portekiz'de ise bezeme anlayışının Kuzey Akdeniz'in geneli ile paralel özellikler göstermektedir. Özellikle Portekiz'de bulunan Cisterna yerleşimindeki çanak çömleklerde tarak-baskı *"impresso"* bezemeli örneklerin Neolitik Dönem'in en erken evrelerini temsil ettiği ileri sürülmektedir (Fig. 3-5). Öyle ki Cisterna yerleşiminde elde edilen MÖ 5400 tarihi İber Yarımadası'nda Neolitik Dönem'in hem İspanya'da ve Portekiz'de paralel özellikler gösterdiği sonucunu ortaya koymaktadır. Cisterna çanak çömlek buluntuları arasında yer alan kirpik, göz, gözyaşı betimli parçalar Sicilya'dan bilinen bu bezek türlerinin yayılım alanını göstermesi bakımından önemlidir (Zilhao 2001, 14183).

Çanak çömleklerde görülen bu iki farklı bezeme geleneğinin kültürel yayılımın sınırlarını göstermesi ve batıdan doğuya doğru bir yayılımın olup olmadığının anlaşılmasında önemli rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Adriyatik Denizi'nin doğusunda Dalmaçya kıyılarında, kuzeyde Hırvatistan'dan başlamak üzere güneye Arnavutluk'a kadar olan bölgede kıyı ve iç kesimlerde İtalya'nın Adriyatik *"impresso"* grubuna benzer kültürler ile karşılaşılmaktadır. Yine Malta'da yer alan Neolitik Döneme tarihlenen Ghar Dalam Mağarası'nda, bulunan en eski çanak çömlek örneklerini, Cardial bezemeli parçalarla birlikte tarak-baskı *"impresso"* bezeme vardır. Az sayıda bulunan tarak-baskı *"impresso"* örneklerinde özellikle İtalya'nın güneydoğusunda yer alan Calabria ve Sicilya özelliklerinin ağır bastığı görülmektedir. Baskı nokta, derin kazıma ve Stentinello'dan bilinen kap üzerinde özel gruplar oluşturan örneklerin en sık rastlanılan bezeme türlerini oluşturduğu görülmektedir.

Yunanistan Neolitiği tanımlanırken geçim ekonomisi, çanak çömlek özellikleri ve yerleşim düzenlerindeki farklılıklar üzerine çeşitli yorumlar yapılmaktadır (Kotsakis 1999; Kotsakis 2003; Halstead 2006). Bu farklılıkların kültürel çeşitliliği ileri sürülmekle birlikte, Tesalya ve Peloponnes'te İlk, Orta, Son Neolitik Dönem buluntu topluluklarının birbirine benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Yunanistan Neolitiğiyle ilgili özelliklerin en iyi bilindiği bölge Tesalya'dır. Burada, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendiği ileri sürülen bazı yerleşmelerin yanı sıra İlk, Orta ve Son Neolitik Dönem çok sayıda höyük bulunmaktadır. İlk Neolitik Dönem, çanak çömlek değişimine göre kendi içinde İlk Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Proto Sesklo ve Pre Sesklo olarak üçe ayrılmaktadır. Yunanistan'ın geneline bakıldığında Yakındoğu "Neolitik Paket" öğeleri içerisinde değerlendirilen; evcil koyun keçi, sığır ve domuz ile kültüre alınmış tahıl ve baklagillerin olduğu görülmektedir. Bunun yanında avcılık ve balıkçılığın da devam ettiği bilinmektedir. Çanak çömlek özelliklerine bakıldığında da *Cardial* bezemeli örneklerle tarak-baskı *"impresso"* bezemeli örnekler dikkat çekici oranda karşımıza çıkan buluntular arsında yerini almaktadır (Nandris, 1970, 201-205).

Çanak çömlek üzerindeki bezemeler göz önüne alındığında, batıdan doğuya geldiği düşünülen bir etkinin olduğu gözlemlenmektedir. Bu bakımdan özellikle Batı Anadolu, Trakya ve Güney Marmara'daki bazı yerleşmelerde karşılaştığımız bazı özelliklerin önem taşıdığı ve bu sorunun cevabına katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Batı Anadolu, Trakya ve Güney Marmara'da Karşılaşılan Durum

Batı Anadolu'da son yıllarda sayısı giderek artmakta olan arkeolojik araştırmalar bölgenin Neolitik Dönem içerisindeki kronolojik yerinin ve kültürel yapısının anlaşılması bakımından önemli sonuçlar vermiştir. İzmir yakınlarında bulunan Ulucak Höyük MÖ. 7. binyılın ilk çeyreğinden 6. binyılın ilk çeyreğine kadar kesintisiz olarak iskan edilmiş bir yerleşimdir. Höyüğün beş tabakadan oluşan stratigrafisinde Neolitik Dönem IV ve V. tabakalarla temsil edilmekte ve söz konusu tabakalar çeşitli yapı evrelerine ayrılmakta tüm yerleşimlerinde bir yangınla sona erdiği gözlemlenmektedir. Yerleşmedeki çanak çömlekler arasında kırmızı astarlı ve açkılı mallar olarak adlandırılan buluntular yanında tarak-baskı *"impresso"* bezemeli örnekler de önemli yer tutar. Bezeme tipi olarak basit noktalı bezemeler yanında parmak baskılı örnekler ve nokta dizileri yoğun olarak görülmektedir. Parmak baskılı örnekler Ulucak Va tabakasında karşımıza çıkmaktadır (Çilingiroğlu ve Çilingiroğlu 2007, 364-365; Çilingiroğlu 2010, 13; Çilingiroğlu vd. 2012, 144 ; Çilingiroğlu 2016, 82) (Fig. 6.).

Batı Anadolu'da neolitik döneme tarihlenen bir diğer yerleşim olan Ege Gübre'de çanak çömleğindeki bezeme üslubu, Batı ve Kuzey Akdeniz'den batıya doğru olduğunu söyleyebileceğimiz yayılım izlerini göstermesi açısından önemlidir (Sağlamtimur 2012: 200). Burada Ulucak'ta görülen kırmızı astarlı ve açkılı mallar ile birlikte tarak-baskı *"impresso"* örnekleri mevcuttur. Ancak tarak-baskı *"impresso"* bezemeleri, ilginç bir biçimde İtalya'nın güneydoğusundan iyi bilinen parmak sıkıştırması ile yapılan örnekler ve yanı sıra Doğu Akdeniz ve Kuzey Suriye bölgesinden de bildiğimiz basit noktalı ve nokta dizili örneklerden oluşmaktadır (Güldoğan 2008, 244) (Fig. 7-8.). Ege grubu içerisine dahil edebileceğimiz Çanakkale iline bağlı Gökçeada'da yer alan ve 2009 yılında kazısına başlanan Uğurlu-Zeytinli Höyük yerleşiminde yapılan çalışmalar sonucunda 5 ana tabakası içerisinde dokuz evre tespit edilmiştir. Yerleşimin Neolitik Dönem'e tarihlenen IV. tabakasında Ulucak IV, Aktopraklık B Yamaç ve Ilıpınar VIII. tabakalarında benzerleri bilinen tarak-baskı *"impresso"* örneklerine rastlanılmıştır (Erdoğu 2012, 3-6).

Fig. 9*: Yarımburgaz Mağarası V. tabakada karşılaşılan kirpik, göz ve gözyaşı betimli örnekler (Yarımburgaz Mağarası kazısı arşivi)*

Fig. 10*: Hoca Çeşme yerleşiminde karşılaşılan tarak-baskı "impressso" bezemeli çanak çömlek örnekleri (Hoca Çeşme Kazısı Arşivi*

Batı Anadolu'da yer alan Dedecik-Heybelitepe yerleşimi Metropolis antik kenti yakınlarındadır (Lichter ve Meriç 2012, 133). Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Torbalı Ovası'nda Dedecik-Heybelitepe'nin yanı sıra en az iki yerin daha Neolitik Döneme tarihlendiği belirlenmiştir. Kızılımsı kahverengi hafif açkılı kaseler yanında az oranda tarak-baskı *"impresso"* çanak çömleği bulunmuştur. Buradaki tarak-baskı *"impresso"* örnekleri Ulucak'tan bilinen örneklere benzerlik göstermektedir. Yerleşimde bulunan yontma taş endüstrisi çakmaktaşı ve obsidyen aletlerden oluşmaktadır. Yerleşimde obsidyen çakmaktaşına göre daha yoğun olarak bulunmuş ve obsidyenin Melos Adası'ndan geldiği anlaşılmıştır (a.g.e, 134). Batı Anadolu'da Melos kökenli ilk obsidyen buluntular olması sebebiyle Dedecik-Heybelitepe yerleşimi, Ege adaları ve Ege'nin batı kıyıları arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına önemli bir yer tutmaktadır. Yerleşimde bulunan bir diğer ilginç buluntu konik biçimli iç içe daire bezemeli baskı mührüdür. Bu süslemenin Anadolu'da Çayönü, Çatalhöyük, Tepecik-Çiftlik, Bademağacı ve Ulucak ile Hocaçeşme, Kovaçevo Prodin ve Sesklo gibi Güneydoğu Avrupa'da görüldüğü bilinmektedir. Bu açıdan da Batı Anadolu, Güneydoğu Avrupa ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin varlığına işaret etmesi bakımından bu durumun önem arz ettiği belirtilmektedir (Lichter ve Meriç 2007, 385-386).

Marmara Denizi'nin güneyinde Ulubat Gölü'nün batısında yer alan Aktopraklık yerleşimi A-C olarak adlandırılan ve kısa mesafelerde ardışık olarak yer değiştiren üç yerleşim biriminden oluşmaktadır. Bu yerleşmelerin en eskisi C alanı, Fikirtepe özellikleri gösteren bir yerdir ve MÖ 7. Bin yılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. B alanı ise bir hendekle çevrili, dörtgen planlı kepiç duvarlı oldukça organize bir köy dokusunu yansıtan ve MÖ 6. Bin yılın ilk yarısına tarihlenen bir yerleşimdir (Karul ve Avcı 2013, 45). Aktopraklık B alanında hendekle çevrili yerleşimde, yapılar bitişik düzende dairesel bir plan oluşturacak şekilde ve hendeğe paralel olarak uzanmaktadır. Konutların önündeki açık alanda ocak ve işlik yerleri içeren avlular buulnmaktadır. Bu alanlarda genellikle kahverengi ve kurşuni siyah renkli, alçak boyunlu küresel kaplara rastlanmaktadır. Kapların yüzeylerinde birbirlerini takip eden dalgalı hatların bezeme olarak uygulandığı görülmektedir. Çanak çömlek dışında kalker boncuk, kemik spatül ve bız ile çok sayıda sapan tanesi de diğer buluntuları meydana getirmektedir (Karul 2007, 390). Bu kesimdeki (B alanı) ilk yerleşim, alanın kuzey kısmaındaki yamaçta bulunmuştur. Yine dörtgen planlı kerpiç yapıların bulunduğu bu evrede *"impresso"* ile bezenmiş bir çanak çömlek topluluğu bulunmaktadır. "*Impresso*" bezekler tırnak baskılı, parmak baskılı ve tarama şeklinde yapılmış örneklerden oluşmaktadır. (Karul 2007, 387-389; Karul ve Avcı 2013, 49, Kayci 2013).

B alanının 100 m kadar güneyinde üçüncü bir yerleşme daha bulunmaktadır. Burada bulunan yapıları yine bir hendek ile birlikte iki geniş duvar oluşturmaktadır. 65 m çapında ve 6 m üst açıklığına sahip olan hendeğin içinde, alta doğru inildiğinde karşılaşılan yanık kerpiç dolgular vardır. Ayrıca hendeğin iç kenarına paralel uzanan bir taş duvar bulunmaktadır. Aktopraklık'ta yapılan çalışmalar da tespit edilen hendeğin çevrelediği alanın kuzey kesiminde Ilıpınar VB ile benzerdir ve MÖ 5500 yıllarına tarihlendiği belirtilmektedir (Karul 2007, 391-392).

Marmara Denizi'nin doğusunda İznik Gölü'nin batısında yer alan Ilıpınar, Aktopraklık B alanı ile çağdaş olan bir başka yerleşimdir (Roodenberg ve Alparslan-Roodenberg 2013, 69). X evreye ayrılan Ilıpınar yerleşmesinde X-I olarak ayrılan tabakaların X-VB arası MÖ 6. Binyılın ilk yarısını yansıtmaktadır. Ilıpınar'da mineral, kum ve bitkisel katkılı, iyi fırınlanmış, turuncumsu açık kahverengi-gri yüzey renkli, açkılı çanak çömlek örnekleri ele geçmiştir. Yerleşmenin VIII. tabakasında *"impresso"* bezemeli çanak çömlek örneklerine rastlanmaktadır. Yontma taş endüstrisinde çakmaktaşının yoğun olarak kullanıldığı obsidyenin az olduğu görülmektedir. Koyun, keçi, sığır ve domuz evcil olarak yerleşimde kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda bu evre, MÖ 5900-5700'e tarihlenmektedir (a.g.e., 70; Roodenberg ve Alparslan Roodenberg, 394; Harmankaya ve diğ. 1998).

Yenişehir ovasında yer alan ve Kuzeybatı Anadolu'daki en eski yerleşimlerden biri olan Barçın Höyük'te MÖ 7. Bin yılın ortalarından sonlarına kadar uzanan kesintisiz bir yerleşim bulunmaktadır (Gerritsen vd. 2013, 93). VI. Tabakasında bulunan çanak çömlekler, Fikirtepe kültürü ve belkide hemen öncesine tarihlenen özellikler göstermektedir. Burada kızılımsı kahve, krem ve koyu rengin tonlarında küresel formların ağırlıkta olduğu bir çanak çömlek topluluğu bulunmaktadır. Mineral katkı yaygındır. Kum, kuvars ve kireç

katkılı örneklerde mevcuttur. Fikirtepe kutuları ya da kült masaları olarak adlandırılan çanak çömlek örnekleri dikkat çekicidir (a.g.e., 98).

Trakya Bölgesi'nde İstanbul Boğazı'nın batı yakasında Küçükçekmece Gölü'nün hemen kuzeyinde bulunan Yarımburgaz Mağarası'ndaki neolitik tabakalar MÖ 5800-4200 yılları arasına tarihlenen Neolitik Dönem'in sonu ve Kalkolitik Dönem'in başını yansıtan tabaka bulunmaktadır. En altta yer alan V. tabakadan günümüze kalan ince bir dolgu içerisinde bulunan çanak çömlekler oldukça özenli yapılmıştır. Bu tabakada tek tük te olsa Stentinello ve Poggio Monaco'dan bilinen kirpik, göz ve gözyaşını betimleyen örnekler ile kap üzerlerinde derin kazıma ile yapılmış stilize motifli parçalar bulunmaktadır (Koyunlu ve Özdoğan 1986, 14) (Fig. 9.).

Edirne'de yer alan Hoca Çeşme yerleşmesi, Meriç Nehri'nin Ege'ye döküldüğü yerin doğusunda, kıyıdan 5 km kadar içerdeki kayalık bir sırtın üzerindedir. Hoca Çeşme Höyüğü'ndeki ilk yerleşimi yansıtan IV. evre doğrudan ana kayanın üzerine kurulmuştur (Özdoğan 2007, 415). Yuvarlak planlı yapıların tabanları ana kayanın içine oyulmuş, aynı şekilde üst yapıyı taşıyan direk yerleri de kayalara oyulmuştur. Hoca Çeşme IV. evre çanak çömlekleri özenle yapılmış, ince kenarlı, parlak açkılı kırmızı ve siyah renkli parçalardan oluşmaktadır. Bezeme çok az da olsa görülmektedir. IV. evre özellikleri III. evrede de devam etmiş ancak çanak çömlekte bir kabalaşmanın da olduğu gözlenmiştir. Hoca Çeşme II. evreyle birlikte göreli olarak daha kaba yapılmış, donuk yüzeyli kaplara rastlanılmaktadır. Bezeme türlerine bakıldığında ise ender sığ ve çizi bezemeler yanında tarak-baskı "impresso" bezeme örneklerinin de bulunduğu bir çeşitlemeyle karşılaşılmaktadır (Karul-Bertram 2005). Baskı yöntemiyle yapılmış üçgen tırnak baskılı ve basit noktalardan oluşan örnekler yanında parmak baskı olarak bezemeli parçalarında bulunması önemlidir. Kabın tamamını kaplayacak şekilde yapılan üçgen ve basit noktalı bezemeler ile birlikte nokta dizileri halinde kap üzerine uygulanan bezemeler görülmektedir. Özellikle nokta baskılı parçalarda uygulanan bezemelerde boyunlu kaplarda ağız kenarının hemen altına uygulanan bezemeler tarak-baskı *"impresso"* bezemenin görüldüğü pek çok yerleşimde karşılaşılan bir uygulama olarak bilinmektedir (Özdoğan 2013, 181; Karul 1994, 111) (Fig. 10.).

Sonuç

Neolitik Dönem insanlık tarihi açısından önemli kırılmaların yaşandığı bir süreci yansıtmaktadır. İnsanların yeni bir yaşam biçimi geliştirdikleri sosyal-kültürel, teknolojik, ekonomik, inanç ve statü anlamında birçok yeniliği ortaya koyduğu bu dönem ilk olarak Yakındoğu'da ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki Neolitikleşme sürecinin Yakındoğu ile yoğun ilişki içinde olduğu yeni kültürel oluşumun Yakındoğu'da belirli bir süre geliştikten sonra yaklaşık üç bin yıl MÖ 7. bin yıl içlerinde Avrupa ve Akdeniz'e doğru hızlı bir şekilde aktarıldığı görülmektedir (Özdoğan 2007b, 404).

Neolitik Dönemi yaşam biçimini tanımlayan özelliklerin "Neolitik Paket" adı altında toplandığı ve bu özelliklerinin bilgi ve mal aktarımıyla yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu

bağlamda Neolitikleşme sürecinde etkileşim için de olan bölgelerde ya Yakındoğu'dan bilinen özellikleri tamamı ya da yeni karma bir ekonomik modeli içeren bir resim ile karşılaşılmaktadır. Yakındoğu'dan Avrupa'ya doğru gerçekleştiği varsayılan yayılım modellerinden biri de, kıyılar üzerinden Avrupa'nın batısına ve Kuzey Afrika'ya kadar olan uzanan yayılımdır. Bu modelde "Neolitik Paket" içerisindeki öğeler söz konusu coğrafyada ihtiyaca göre seçilmiş ve Neolitik öncesinden gelen özelliklerin de etkisiyle birlikte farklı bir kültürel yapılar ortaya çıkmıştır. Bu etkilerin görüldüğü bölgelerden olan Kuzey Akdeniz'de Neolitik Dönem boyunca bölgesel ayrımların da olduğu izlenmektedir.

Ayrıca Anadolu ve Güneydoğu Avrupa arasında yer alan Batı Anadolu'nun, Neolitik yaşam biçiminin Avrupa'ya taşınma sürecinde nasıl bir rol oynadığı açıklanılması beklenilen sorunlardan bir diğeridir. Güneydoğu Avrupa'nın Anadolu'nun iç kesimleri ve Göller Bölgesi ile olan kültürel ilişkisi, Batı Anadolu'nun bu süreçteki yerinin önemli olduğunu düşündürmektedir Yunanistan'da İlk Neolitik yerleşmelerinde karşılaşılan evcil hayvan ve kültüre alınmış bitki türlerinin yabani formlarının bu bölgelerde bulunmaması, çanak çömlek teknolojisinin birden bire ve gelişkin olarak ortaya çıkması ve Mezolitik ile Neolitik topluluklar arasında devamlılığın olmaması dikkate değerdir. Neolitik Paket" öğelerinin öncülleri olmadan verimli ovalarda gelişkin bir şekilde bulunması, Ege Denizi'nin batı kıyılarında, besin üretimine dayalı yerleşik yaşamın, Anadolu ve Yakındoğu etkisiyle başladığını düşündürmektedir (Özdoğan 2005; Perlés 2005).

Özellikle Yunanistan'da karşılaşılan durum ilginçtir. Yunanistan için Pre Sesklo, Tesalya'nın kuzeyine bölgenin kuzey ve kuzeybatısından zorla girdiği düşünülen kültürel özellikleri açıklamak için kullanılan bir kavramdır (Thissen, 2000b, 143). Bu kavramı açıklamada en önemli özellik çanak çömlekteki değişimdir. Pre Sesklo'yu en iyi tanımlayan tarak-baskı *"impresso"* çanak çömleğidir. İlk olarak barbotin ve tırnak baskılı örneklerle kendini gösteren bu çanak çömlek, daha sonra tarak-baskı *"impresso"* çanak çömleğinin farklı bezemeleri ve *Cardial "impresso"* örnekleri ile çeşitlilik göstermektedir. Bu kültürel değişimin etkilerini Orta Neolitik Döneme kadar sürdürdüğü görülmektedir. Yine gerek Yunanistan'da son yıllarda başlatılan Paliambela Kolindros ve Mavropigi Filotsairi gerekse Bulgaristan'ın güney batısında yer alan Kovacevo kazılarından da gelen yeni bilgiler ışığında daha iyi değerlendirilecektir[3].

Batı ve Kuzey Akdeniz'de Mezolitik etkilerinin kuvvetli bir şekilde devam ettiği bunun yanında kıyıda *Cardial* gelenekli bir çanak çömleğin görüldüğü yerleşimlerle karşılaşılmaktadır. Bu bölge için deniz kıyısı boyunca yayılan bir etkileşim ile birlikte batıya doğru giden karma bir ekonomiden söz edilmesi mümkündür. Göller Bölgesi, Batı Anadolu, Marmara, Yunanistan'ı içine alan bölge içinde kıyıdan giden bir etkileşimden söz etmek mümkündür. Yunanistan'ın batısından itibaren yerel Mezolitik özellikli karma yaşam biçiminin görüldüğü bir durumla karşılaşılmaktadır. Kuzey Akdeniz'de de yeterli veri olmadığı görülmektedir.

[3] Ayrıntılar için bkz., Licardhus-Itten vd. 2002

Kuzey Akdeniz'de kıyı bölgeler dışında iç bölgelerde yoğun olarak görülmeyen tarak-baskı *"impresso"* çanak çömleğine rastlanan yerleşimlerden Torre Sabea'da MÖ 6930 ±130, Trasano'da MÖ 6800-5325, Favella'da MÖ 5860-5630, Serra Cicora 5670-5480, Rendina II. tabakada 5160-4490, Arene Candide'de MÖ 5030-4550, Maddalena di Muccia'da MÖ 5572-5346 tarihleri ile karşılaşılmaktadır. Fransa'da yer alan Pendimoun Sığınağı MÖ 5960-5600, Chateauneuf MÖ 5770, Riou MÖ 5650-5420, İber Yarımadası yerleşimleri arasındaki La Dehesilla MÖ 6900, La Draga MÖ 5900-4900, Cova de L'Or MÖ 5600, Cisterna MÖ 5400, Caldeirao'da MÖ 5150 tarihlerinde tarak-baskı "impresso" örnekleri ele geçmiştir[4].

Batı Anadolu'da bulunan Ulucak ve Ege Gübre yerleşimlerinde yapılan çalışmalar sonucunda tarak-baskı "impresso" buluntularının görüldüğü Ulucak V tabakası MÖ 6660-6055, Ulucak IV ise 6055-5660 tarihlerini vermektedir. Ege Gübre'de ise MÖ 6230-5880 tarihlerini görmekteyiz. Yunanistan'da Franchthi Mağarası'nda MÖ 6540, Sesklo yerleşiminde MÖ 6000-5300, Nea Nikomedia'da ise MÖ 5800-5300 tarihleri ile karşılaşılmaktadır. Bütün bu yerleşimlerdeki tarihler göz önüne alındığında şimdiye kadar Pre Sesklo'da tartışılan özelliklerinin Ulucak ve Ege Gübre yerleşimlerinde izlediği üzere, Ege Denizi'nin doğusunda da olduğunu göstermektedir. Anadolu ve Yakındoğu modelinin baskın olduğu karasal ve denizsel bir etkileşim Yunan Adalarının diğer tarafında Mezolitik ile karıştığı anlaşılmaktadır. Köy yaşamı her iki örnek dışında pek takip edilememektedir.

Yakındoğu'dan batıya uzanan bu yayılımın yanı sıra Batı Akdeniz ve Kuzey Akdeniz'den bilinen bazı özgün özellikler göz ardı edilmemelidir. Söz konusu bölgelerden Dalmaçya kıyıları ve Yunanistan üzerinden Trakya, Güney Marmara; kıyılar ve Ege Adaları üzerinden ise Batı Anadolu'da yer alan bazı yerleşimlerde karşımıza çıkan bir takım buluntular, tersine bir kültürel etkileşimden söz edip edemeyeceğimiz konusunu tartışmaya açacak özellikler göstermektedir. Bu bağlamda özellikle Batı ve Kuzey Akdeniz kültürlerinde izlenen bazı bezeme türleri başta olmak üzere bir takım küçük buluntuların varlığı bu tartışmayı destekleyecek veriler içermektedir. Avrupa'ya Neolitik yaşam biçiminin yayılımında yukarıda bahsedilen kemik kaşık ve sürtmetaş aletler vb. dışında, bir takım sembollerin farklı bölgelerde farklı öğeler üzerinde rstlanması ilginç bir durumdur. Özellikle İtalya'da Coppa Nevigata, Rendina II ve Stentinello'da çanak çömlekler üzerinde, İspanya'da Cova de L'Or'da yine çanak çömlekler üzerinde Pla de Petracos'ta ise duvar resimlerinde benzer figürlerin görülmesi, bu bölgelerin Neolitikleşme sürecinde doğudan gelen etkilerle değişik biçimlerde karşılaşıldığını göstermektedir (Korfmann 1988, 13-24; Oliver 1990, 405-413).

Ancak yine İtalya'da Stentinello, Poggio Monaco, Malta'da Ghar Dalam, Portekiz'de Cisterna'da karşımıza çıkan kirpik, göz, gözyaşı betimli çanak çömlek örneklerine bu bölge dışında sadece Yarımburgaz Mağarası'nın V. tabakasında yine çanak çömlekler üzerinde rastlanılması söz konusu tersine kültürel etkileşimi göstermesi açısından önemlidir.

[4] Ayrıntılar için bkz., Güldoğan 2008.

Batı ve Kuzey Akdeniz'de görülen özgün bezeme türlerinden olan parmak baskılı örneklerde yukarıda sözü edilen tersine yayılımı gösterebilecek önemli bilgileri içermektedir. Fransa'da Pendimoun Sığınağı ve Chateauneuf ile İtalya'da Favella, Grotta Dei Piccioni ve Grotta Pollera'da görülen bu bezemeye Trakya'da Hoca Çeşme, Güney Marmara'da Ilıpınar ve Aktopraklık, Batı Anadolu'da ise Ulucak ve Ege Gübre yerleşimlerinde rastlanılmaktadır. Bu durum gerek Dalmaçya kıyıları ve Yunanistan üzerinden gerekse kıyı bölgeleri ve adalar üzerinden olduğu ileri sürülen kültürel etkileşimin izlerini göstermesi açından önemlidir. Yukarıda bahsi geçen özgün bezemelerin benzerlerine söz konusu yerleşimler aynı bölgede yer alan diğer yerleşimlerde rastlanmamış olması dikkat çeken bir diğer konudur. Yine Batı Anadolu'da Melos adası kökenli obsidiyenden yapılmış yontma taş aletlerin varlığı batı-doğu arasındaki kültürel bağları gösterir bir diğer öğe olarak karımıza çıkmaktadır.

Tarak-baskı *"impresso"* bezeme geleneğinde izlenen bazı özgün bezemelerin makaleye konu olan Trakya, Güney Marmara, Batı Anadolu ile sınırlı olan bölgelerde görülmeside kayda değer bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgeler arası mesafelerin yanı sıra gerek karadan gerekse denizden bağlantı yolları göz önüne alındığında, kültürel etkileşimin hızlı bir biçimde gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. İlerleyen yıllarda başta Batı Anadolu kıyıları, Trakya ve Güney Marmara üzere Güneydoğu Avrupa ve Akdeniz kıyılarında yapılacak daha ayrıntılı araştırmaların, batıdan doğuya doğru olduğu düşünülen tersine kültürel yayılımına ilişkin daha net sonuçları vereceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Anthony, D., 1997
"Prehistoric Migration As Social Process", *Migrations And Invasions in Archaeological Explanation, Bar Int S. 664,* J. Chapman-H. Hamerow (eds.), Archaeo Press, Oxford: 21-32.

Baldellou, V., 1982
"El Neolitico de la Ceramica Impresa en el Alto Aragon", *Le Né*olithique Ancien Méditérranéen Archaeologie en Languedoc No:1982, Éditions du CNRS, Montpellier: 165-180.

Barker, G., 1985
Prehistoric Farming in Europe, Cambridge University Press, Cambridge.

Barnett, W. K., 1990
"Small Scale Transport Of Early Neolithic in The West Mediterranean", *Antiquity 64,* Antiquity Publications, Cambridge: 859-863.

Bertram, J. K.-N. Karul, 2005
"From Anatolia to Europe:the ceramic Sequence of Hocaçeşme in Turkish Thrace", ed. C. Lichter, *How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations from the Second Half of the 7th Through the First Half of the 6th Millenium cal BC, BYZAS 2,* Ege Yayınları, İstanbul: 117-130

Biagi, P.-R. Nisbet-R. Macphail-R. Scaife, 1984
"Early Farming Communities and Short Range Transhumance İn The Cottian Alps (Chisone Valley-Turin) İn The Third Millenium BC", *The Deya Conference Of Prehistory Part II, Bar Int. S. 229,* eds. W.H. Waldren-R. Chapman-J. Lewthwaite-R.C. Kennard, Archaeo Press, Oxford: 395-407.

Biagi, P.- M. Spataro, 2001
"Plotting The Evidence: Some Aspects of the Radiocarbon Chronology of the Mesolithic-Neolithic Transition in the Mediterranean Basin", *Atti Della Societa Per La Preistoria Della Regione Friuli Venezia Giulia XII,* Trieste: 15-54.

Binder, D., 1994
"Mesolithic and Neolithic interaction in Southern France and Northern Italy: New data and current hypotheses", *Europe's First Farmers,* T. Douglas (ed.), Cambridge University Press, Cambridge: 117-143.

Bogucki, P., 2001
"Research On Early Farming in Central Europe", *Documenta Praehistorica XXVIII,* Ed. M. Budja, University of Ljubljana, Ljubljana : 85-77.

Catanzaro, C., L., Maniscalco, G., Pappalardo, P., Russo, D., Vinciguerra, 1975/1976
"La Stazione Preistorica di Poggio Monaco nel Territorio di Paternó", *Cronache di Archeologia 14/15,* Catania : 9-49.

Cherry, J.F., 1990
"The First Colonization of the Mediterranean Islands: A Review of Recent Research", *Journal of Mediterranean Archaeology vol. 3/2,* Sheffield Academy Press, Sheffield: 145-222.

Cipolloni, M., 2002
"Rendina" *Le Ceramiche Impresse nel Neolitico Antico Italia e Mediterraneo,* M.A.Fugazzola Delpino-A. Pessina-V. Tiné (eds.), Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato, Roma: 667-676.

Cooledge, S.-J. Connoly-S. Shennan, 2004
"Archaeobotanical Evidence For The Spread Of Farming in The Eastern Mediterranean With Ca, Comment", *Current Anthropology Vol. 45, August-October 2004,* University of Chicago Press, Chicago: 59-89.

Courtin, J., 1976
"Les civilisations neolithiques en Provence", *La Préhistoire Français*, Editions du CNRS, Montpellier: 256-266.

Çilingiroğlu, A., Ç., Çilingiroğlu, 2007
"Ulucak", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı-Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* M. Özdoğan-N. Başgelen (ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 361-372.

Çilingiroğlu, A., Ö. Çevik-Ç., Çilingiroğlu, 2012
"Ulucak Höyük, Towards Understanding the Early Farming Communities in of Middle West Anatolia: the Contrubution of Ulucak", *The Neolithic in Turkey,* M. Özdogan-N. Başgelen-P. Kuniholm (ed.), İstanbul: 139-157

Çilingiroğlu, Ç., 2010
"The Appearance of Impressed Pottery in the Neolithic Aegean and It's Implications for Maritime Networks in the Eastern Mediterranean", *TÜBA-AR 13,* Şenol Matbaacılık, Ankara: 9-22

Çilingiroğlu Ç., 2016
"Impressed Pottery as a proxy for connectivity in the Neolithic Aegean and Eastern Meditteranean", B.P.C. Molloy (ed), *Of Oddysseys in Oddities: Scales and modes of interaction between Aegean societies and their neighbours,* Oxford: 75-97.

Erdoğu B., 2012
"Uğurlu A Neolithic settlement on the Aegean Island of Gökçeada", *The Neolithic in Turkey*, M. Özdogan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.), İstanbul: 1-33

Geddes, D., 1983
"Neolithic Transhumance in The Mediterranean Pyrenees", *World Archaeology 15 (June-1983),* Routledge&Kegan Paul Publications, Oxon: 51-66.

Gerritsen F., Özbal R. ve Thissen L., 2013
"Barcın Höyük The Beginnings of Farming in the Marmara Region", *The Neolithic in Turkey,* M. Özdogan-N. Başgelen-P. Kuniholm, (eds.), İstanbul: 69-9.

Guilaine, J., 1976
"Les Civilisations Neolithiques Dans Les Pyrénnes", *La Préhistoire Français,* Editions du CNRS, Montpellier : 326-327/334-337.

Guilaine, J., 1979
"The Earliest Neolithic in the West Mediterranean: A New Appraisal", *Antiquity 53,* Antiquity Publications, Cambridge : 22-30.

Guilaine, J.,1989
"Le Neolithique: La Naissance D'une Economie De Production", *Archéologie De La France,* s. 126-129.

Guilaine, J., 1994
"Western Mediterranean Cultures-During The Neolithic", *History of Humanity I,* S.J. De Lae (ed.), Prehistory and the Beginnings Of Civilization (UNESCO), Paris: 511-526.

Guilaine, J., 1996
"La Neolithisation De La Meditéranée Occidentale.", *The Neolithic in the Near East of Europe, Forlé, XIII. International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences,* R.G. Cremonesi, J.Guilaine, J.L'helgouac'h (ed.), Forli: 53-68.

Güldoğan, E., 2008
Mezraa-Teleilat Tarak-Baskı "Impresso" Bezemeli Çanak Çömleğin Kökeni ve Dağılımı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Harmankaya, S., O. Tanındı, M. Özbaşaran, 1996
Tay-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri III, Ege Yayınları, İstanbul.

Halstead, P., 2006
"What's Our is Mine? Village and Household in Early Farming Society in Greece", *G.H. Kroon Memorial Lecture 28,* University of Amsterdam, Amsterdam.

Holloway, R.R., 1991
The Archaeology of Ancient Sicily, Routledge, London and New York.

Karul, N., 1994
Hocaçeşme En Alt Evresinin Tarihleme Sorunları (4 ve 3. Evre Çanak Çömleği Değerlendirmesinin Tarihleme Sorununun Çözüme Katkısı), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karul, N., 2007
"Aktopraklık", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı-Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* M. Özdoğan-N. Başgelen (ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 387-392.

Karul, N. M.B. Avcı, 2013
"Aktopraklık", *The Neolithic in Turkey,* M. Özdogan-N. Başgelen-P. Kuniholm (ed.), İstanbul: 45-68.

Kayci O.H., 2013
Aktopraklık Verileri Işığında Kuzeybatı Anadolu Bölgesi'nde Son Neolitik İlk Kalkolitik Geçiş Sorunu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Korfmann, M. O., 1988
"East-West Connections Throughout the Mediterranean in the Early Neolithic Period", *Berytus vol. 36,* The Faculty of Arts and Sciences The American University of Beirut, Beirut: 9-25.

Koyunlu, A.-M. Özdoğan, 1986
"Yarımburgaz Mağarası 1986 Yılı Çalışmaları", *Arkeoloji ve Sanat 32-33,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 4-17.

Kotsaiks, K, 1999
"What Tells Can Tell: Social Space And Settlement in the Greek Neolithic", *Neolithic Society in Greece,* P. Halstead (ed.), Sheffield Academy Press, Sheffield: 66-76.

Kotsaiks, K, 2003
"From the Neolithic Side: The Mesolithic/Neolithic Interface in Greece", *The Greek Mesolithic Problems and Perspectives,* N. Galanidou-C. Perlés (ed.), British School of Athens, London, s. 217-221.

Lewthwaite, J., 1982
"Cardial Disorder: Ethnographic and Archaeological Comparisons For Problems in the Early Prehistory Of West Mediterranean", *Le Néolithique Ancien Méditérranéen Archaeologie En Languedoc No:1982,* Éditions du CNRS, Montpellier: 311-318.

Lichardus-Itten M., Demoule J.P., Perničeva L., Grebska-Kulova M. ve Kulov I., 2002
"The site of Kovacevo and the Beginnings of the Neolithic period in Southwestern Bulgaria. The French-Bulgarian excavations 1986-2000.", Beiträge zu Jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien, M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (ed.), Bonn: 99-158.

Lichter, C., R. Meriç, 2007
"Dedecik-Heybelitepe", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı-Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan-N. Başgelen (ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 385.

Lichter, C., R. Meriç, 2012
"Dedecik-Heybelitepe Excavations at a Neolithic Settlement in the Torbalı Plain", *The Neolithic in Turkey,* M. Özdogan-N. Başgelen-P. Kuniholm (ed.), İstanbul: 133-138.

Mercade-Mestres, J., 1982
"El Neolitico Antiguo en el Penedes", *Le Néolithique Ancien Méditérranéen Archaeologie en Languedoc No:1982,* Éditions du CNRS, Montpellier: 121-127.

Nandris, J., 1970
"The Development and the Relationships of the Earlier Grek Neolithic, *Man vol. 5 No: 2 (June 1970),* Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland: 192-213.

Odetti, G., 2002
"Grotta Pollera", *Le Ceramiche Impresse nel Neolitico Antico Italia e Mediterraneo,* M.A.Fugazzola Delpino-A. Pessina-V. Tiné (ed.), Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato, Roma : 303-312.

Oliver, B. M., 1982
"Neolitizacion y Neolitico Antıguo en la zona Oriental de la", Peninsula Iberica, *Le Neolithique Ancien Archaeologie en Languedoc No: 1982,* Editions du CNRS, Montpellier : 97-106.

Ökse, T., 1993
Ön Asya Arkeolojisi Seramik Terimleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M., 2002
"Çanak Çömlekli Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas 1,* DBR Yayıncılık, İstanbul: 88-106

Özdoğan, M., 2005
"The Expansion of the Neolithic Way of Life: What We Know and What We Do Not Know. In: C. Lichter ed. How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations from the Second Half of the 7th Though the First Half of the 6th Millennium Cal. BC", *BYZAS 2.*, Ege Yayınları, İstanbul: 13–27.

Özdoğan, M., 2007b
"Marmara Bölgesi Neolitik Çağ Kültürleri", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı-Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* M. Özdoğan-N. Başgelen (ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 401-426.

Özdoğan, M., 2013
"Neolithic Sites in Marmara Region, Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar", *The Neolithic in Turkey,* eds. M. Özdogan-N. Başgelen-P. Kuniholm (ed.), İstanbul: 167-269

Pellicer, M.-P. Acosta, 1982
"El Neolitico Antiguo En Andalucia Occidental", *Le Neolithique Ancien Méditerraneén Archaeologie En Languedoc No:1982,* Editions du CNRS, Montpellier: 49-60.

Perlés, C., 2005
"From the Near East to Greece: Let's Reverse the Focus. Cultural Elements that Didn't Transfer. In: C. Lichter ed. How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations from the Second Half of the 7th Though the First Half of the 6th Millennium Cal. BC.", *BYZAS 2.,* Ege Yayınları, İstanbul: 275–90.

Philips, P., 1975
Early Farmers of West Mediterranean Europe, Hutchinson&Co (Publishers) Ltd., Essex.

Philips, P., 1992
"Western Mediterranean Obsidian Distribution and the European Neolithic", *Sardinia in the Mediterranean: A Footprint in the Sea,* eds. R.H. Tykot-T.K. Andrews, Sheffield Academy Press, Sheffield: 71-83

Pinhasi, R.-M. Pluciennik, 2004
"A Regional Biological Approach to the Spread of Farming in Europa: Anatolia, the Levant, Southeastern Europe and the Mediterranean with Ca, Comment.", *Current Anthropology, Vol. 45, August-October 2004,* University of Chicago Press, Chicago: 59-89.

Pluciennik, M., 1997
"Radiocarbon Determinations and The Mesolithic-Neolithic Transition in Southern Italy", *Journal of Mediterranean Archaeology 10/2,* Sheffield Academy Press, Sheffield: 115-150.

Renfruw, C., 1979
Problems in European Prehistory, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Roodenberg, J., S. Alparslan Roodenberg, 2007
"Ilıpınar ve Menteşe: Doğu Marmara'da Neolitik Döneme Ait İki Yerleşme", *Anadolu'da* Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı-Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni *Bulgular,* M. Özdoğan-N. Başgelen (ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 393-400.

Roodenberg, J., S. Alparslan Roodenberg, 2013
"Ilıpınar and Menteşe Early Farming Communities in the Eastern Marmara" *The Neolithic in Turkey,* M. Özdogan-N. Başgelen-P. Kuniholm (ed.), İstanbul: 69-91.

Runnels, C.-Van Andel T. H., 1988
"Trade and the Origins of Agriculture in the Eastern Mediterranean, *Journal of Mediterranean Archaeology, Vol. 1*, Sheffield Academy Press, Sheffield: 83-109.

Rousott-Larroque, J., 1990
"Rubane&Cardial: Le Poids de L'ouest", *Rubane&Cardial Eraul 39,* D. Cahen M. Otte (ed.), Liege: 315-361.

Sağlamtimur, H., 2007
"Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı-Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular,* M. Özdoğan-N. Başgelen (ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 373-376.

Sağlamtimur, H., 2012
"The Neolithic Settlement of Ege Gübre", *The Neolithic in Turkey,* M. Özdogan-N. Başgelen-P. Kuniholm (ed.), İstanbul: 197-225.

Savory, H. N., 1968
Spain and Portugal, Thames and Hudson, London.

Sherratt, A., 1980
"Early Agricultural Communities in Europe", *The Cambridge Encyclopedia Of Archaeology,* ed. A. Sherratt, Cambridge University Press, Cambridge: 144-151.

Smith, C. D., 1979
Western Mediterranean Europe, Academic Press, New York.

Tiné, S., 1964
"Il Neolitico in Calabria alla luce dei recenti scavi", *Atti della VIII E IX Ruinione Scientifica,* Firenze: 277-289.

Tiné, V., 2002
"Grotta del Kronio", *Le Ceramiche Impresse nel Neolitico Antico Italia e Mediterraneo,* eds. M.A.Fugazzola Delpino-A. Pessina-V. Tiné, Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato, Roma: 745-754.

Thissen, V., 2000b
"Thessaly, Franchthi and Western Turkey: Clues to the Neolithisation of Greece ?", *Documenta Praehistorica XXVII,* M. Budja (ed.), University of Ljubljana, Ljubljana: 141-154.

Trump, D.H., 1981
The Prehistory of Mediterranean, Penguin Books, Middlesex.

Tykot, R.H., 1992
"The Sources and Distributions of Sardinian Obsidian", *Sardinia in the Mediterranean: A Footprint in the Sea,* R.H. Tykot-T.K. Andrews (ed.), Sheffield Academy Press, Sheffield: 57-71.

Whitehouse, R.D., 1971
"The Last Hunters-Gatherers in Southern Italy", *World Archaeology vol.2 No. 3 (Feb. 1971),* Taylor&Francis Ltd., Abingdon: 239-254.

Whittle, A., 1996
Europe in the Neolithic, Cambridge University Press, Cambridge.

Zilhao, J., 1993
"The Spread of Agro-Pastoral Economies across Mediterranean Europe: A view from the Far West", *Journal of Mediterranean Archaeology 6/1,* Sheffield Academy Press, Sheffield: 5-63.

Zilhao, J., 1998
"From the Mesolithic to the Neolithic in the Iberian Peninsula", *Europe's First Farmers,* ed.: T.D. Price, Cambridge University Press, Cambridge: 1-26.

Zilhao, J., 2001
"Radiocarbon evidence for maritime Pioneer colonization at the origins of farming in west Mediterranean Europe", *PNAS Vol. 98 No. 24,* 14181-14185.

Zvelebil M., 1986
"Mesolithic Societies and the Transition to Farming: Problems of time, scale and the organisation", *Hunters in Transition,* M. Zvelebil(ed.), Cambridge University Press, Cambridge: 167-188.